

**КОМІЧНЕ У ТВОРАХ А. КОНСТАТИНОВА «БАЙ ГАНЬО» І
М. ЙОГАНСЕНА «ПОДОРОЖ...»**

Спроби класифікувати типи комічного з'являлись ще за античних часів. В сучасній науці при вивченні комічного часто змішуються такі поняття, як «форма», «вид», «жанр» цього явища.

За М. Бахтіним: «Типи комічного розрізняються, перш за все, за типом оцінкової орієнтації. До них відносять сатиру і гумор як основні види комічного, а також іронію, сарказм, усмішку, жарт і т.д. Серед форм вираження комічного виділяють вербальні і невербальні» [3;47].

Загалом, в історії естетичної думки категорія комічного схарактеризована як результат контрасту, протиставлення: потворного – прекрасному (Арістотель), нікчемного – високому (Кант), образу – ідеї (Фішер), автоматичного – живому (Бергсон), дурного – розумному (Шопенгауер), великого, значного – нікчемному (Ліппс) [3;69].

Український модернізм кінця XIX – початку XX ст. мав усі риси комічного, властиві для європейського. Як справедливо зауважив

Ф. Білецький: «Саме в модерністичній літературі вперше в історії української літератури широко застосовується іронія, гра з читачем, маскарадність» [4;164].

Сатира в Болгарії кінця XIX - поч. XX ст. є одним з цікавих феноменів в новій культурній історії країни, саме в цей період затверджується модерністичність. Впродовж XIX ст. в країні відбувається своєрідна боротьба між старими патріархальними формами життя і культури та чимось європейським і невідомим. Розпад старого устрою стає одною з найголовніших тем письменників.

Сатирична алегорія, бурлеск, фарс, пародія, гротеск і інші форми гумору і сатири стали «збільшуваним склом», через яке письменники досліджували дійсність.

Сатирики, які творили на межі двох століть, наслідували високий громадянський пафос, а болгарські сатиричні твори відтворюють різні типи

національної душевності, і найбільш яскраво і детально це відображено у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо».

Життєвий і творчий шлях Алеко Константинова та Майка Йогансена дуже схожі. Схожою є і трагічна смерть обох письменників: Йогансена було несправедливо засуджено і розстріляно, а Алеко - вбито. Можна сказати, що вони стали жертвами менаративів епохи, проти яких боролися у своїй творчості.

Майк Йогансен прагнув зобразити своє ставлення до зовнішніх виявів ідеологічних настанов сучасності. На прикладі «Подорожі...» ми бачимо гостру критику пролетаріату. Герої, створені письменником – уособлення усіх негативних явищ, які відбувалися на той час у суспільстві.

Алеко був відданий інтересам усього суспільства, з чистим серцем, з вірою та з любов'ю до усіх. При наявності факту природи та культурного прогресу людства він всією душею віддає себе службі суспільству, людству, Болгарії.

Алеко відкриває болгарську реальність в особі Бай Ганьо – уособлення всього егоїстичного, жадібного, тиранічного, антисоціального, антигероїчного, непоетичного.

Відповідно до статті Вадима Денисенка, в якій він пише про типи комічного у творі Майка Йогансена «Подорож...», і в якій він подає класифікацію типів комічного, ми виділили приклади для цієї класифікації у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо» і порівняли типи комічного у творах українського і болгарського авторів.

Отже в «Подорожі...» і в «Бай Ганьо» ми виділили такі типи комічного:

- сміх над іноземцем;
- сміх применшення;
- сміх над провінційністю і просвітянством;
- сміх дзеркальних героїв.

Сміх над іноземцем. Одним із найпоширеніших типів комічного у «Подорожі...» Майка Йогансена є сміх над іноземцем – сміх над тими культурними і мовними дисонансами, що виникають під час спілкування

іноземця та місцевого жителя. У повісті Майка Йогансена ми зустрічаємося з видозміненим як для української літератури типом сміху над іноземцем. Зокрема, Йогансен ніяк не вмотивував появу іспанця Дона Хосе Перейри, італійця доктора Леонардо та італійки Альчести. Звертання донна та дон так само не є характерними для італійської мови, і зрозуміти, чому додається іспанське звертання до італійців, складно. Появу іспанського елементу можна пояснити іспанським походженням автора, а самі характери є чистою вигадкою. Проте зображення іноземців як головних героїв повісті може мати й зовсім іншу причину. Вся логіка повісті доводить, що М. Йогансен не мав відповідного українського типажу, який був би придатним для лінивого тираноборця, ученого Леонардо та прекрасної Альчести. Лінивий тираноборець Дон Хосе Перейра є яскравим прикладом комуністичного сміху Йогансена.

У творі ж Алеко Константинова сміх над іноземцем уособлений в образі Бай Ганьо, який є суто болгарським типажем. В різних драматичних ситуаціях за допомогою свого героя автор показує міжнаціональні відмінності і контраст між європейськими інтелігентами та вченими і образом пересічного торговця, який є типічним для багатьох болгар того часу.

Тілесно-фізична присутність Бай Ганьо в Європі створює великий конфлікт між ним і навколишнім середовищем, в яке він потрапляє. Цивілізоване європейське життя є життям з певними правилами, які завуальовують тілесне, приховують його: там, якщо воно і проявляється, то, у будь-якому разі, в прихованій формі.

Відправивши його в Європу, Алеко Константинов робить спробу перевірити Бай Ганьо в різних, незвичних для нього, ситуаціях, хоче проникнути в його сутність і виділити її. Спостерігаючи за Бай Ганьо у Європі, автор, перевіряє його, повертаючи назад до Болгарії, вже знаючи безумовно, який він є насправді. В Європі речі, в які одягнений Бай Ганьо, своєю одноманітністю кидаються в очі, контрастують із загальним темним фоном костюмів, а в Болгарії ж він відчуває себе на своєму місці.

Сміх применшення. Одним із векторів комічного в «Подорожі...» є сміх применшення. Протягом усього твору М. Йогансен постійно применшує своє значення і як автора художнього тексту, і як освіченої людини. «Я ніколи не брався його (пролетаріат) нахабно вчити і безсоромно претендувати на роль його вождя. Я – слабкий і капризний інтелігент» [5;47]. Власне кажучи, тут Йогансен іронізує над рефлексією меншовартості інтелігента, виплеканого радянською системою. Автор іронічно висвітлює пролетарське ставлення до життя, де пролетаріат є творцем усього: «Найбільше я люблю пролетаріат за те, що він – Майстер, за те, що це він робить Річ, і через те тільки він може створити світ» [5;19]. Крім того, «Я поважаю пролетаріат за те, що в своїх книгах він навчив мене політичної економії і філософії» [5;19]. Зрештою, і сам автор є віддзеркаленням, подобою пролетаріату: «Як мій товариш пролетаріат, я люблю футбол, американський фільм, авантюрний роман, риболовлю, полювання, природу» [5;19].

Сміх применшення виникає на тлі механізації і механічності героїв, їх уречевлення: Дон Хосе Перейра «сам був прекрасна Річ, бо був він високий, веселий, сильний і ледачий тираноборець» [5;47].

На відміну від Майка Йогансена Алеко Константинов применшує не роль автора, а роль свого героя і демонструючи принизливі риси характеру своїх співвітчизників в образі Бай Ганьо за допомогою свого сміху, закликає людей, щоб ті не забували моральні якості, протилежні байганьовським.

Майже загальною є думка про те, що Бай Ганьо є негативним типажем, результатом сатиричного узагальнення дійсності, карикатурою. До неї приводять і творчі наміри самого автора, який хоче осміяти один «тип», який «показує колоритну епоху». Далі починаються розбіжності - деякі вважають, що Бай Ганьо являє собою узагальнення всього негативного в Болгарії (Божан Ангелов), для інших – це якості, які притаманні кожній некультурній нації (Боян Пенев), для третіх – він лицар початкового накопичення капіталів (Георгі Бакалов).

Але є ще й думка, що Бай Ганьо «своїм характером допоміг болгарському народу бути в змозі адаптуватися до умов, при яких він жив, і зберегти націю», і тому він «є життєво-важливий і позитивний» (Герхард Геземан). Стаття німецького славіста «проблематичний болгарин», яка виходить в 1931 році в журналі «Філософський огляд» викликала цікавість у чотирьох авторів (Д. Константинов, К. Петканова, Г. Цанева, і Д. Міхалчева), які одні з перших прийняли думку Геземана.

Сміх над провінційністю і просвітянством. Ще одним проявом смішного в «Подорожі...» є сміх над національним питанням, який можна розглядати як відгомін літературної дискусії 20-х років. Справді, що може бути смішнішим і абсурднішим за доброго древонасадця, цього консерванта національних рис, який виявляє свій негатив через позитивні, уславлені риси, а саме: хазяйновитість, любов до землі та україномовних віршів. Однак це не заважає йому «гикати за народним звичаєм», а також приректи дружину та дітей на голодну смерть, відрубавши синові ногу лише для того, щоб той краще жебракував, та стріляти по рідних із рушниці, аби не об'їдали його.

Інший герой, який викликає сміх над національним питанням, - студент Перебийніс. Нащадок та тезка великого козака гуляє лісами Слобожанщини з сьогоденнім номером газети «Воче дель Пополо», у яку, між іншим, було загорнуто шматок сала. В постаті Перебийноса синтезовано риси першого хлопця на селі та освіченого студента, який, щонайменше володіє кількома мовами.

У творі ж Алеко герой пишається тим, що розуміється на політичному житті, любить обговорювати політику, пишається тим, що є високоінтелектуальним, але лише він сам себе бачить таким і йому не спадає на думку, що зі сторони виглядає смішно зі своїми мізерними знаннями. Ми бачимо, яким є реальний Бай Ганьо в різних драматичних ситуаціях, як ось, наприклад, коли він перебував з візитом у Іречека, сміливо обговорює «лібералів» і «консерваторів». Хоча він не може зрозуміти ні тих, ні тих, одне,

що він щиро визнає: «Та і я не був би проти стати депутатом чи мером! Вигода є в таких справах» [1;68].

Бай Ганьо є чітким і рельєфним образом тому, що він представлений його творцем в його природному русі і розвитку, як соціальну сутність та національну прояву. У першій частині твору в образі Бай Ганьо нам нав'язують зовнішні риси – його зовнішній вигляд і поведінка відкриваються протилежно по відношенню до європейського культурного середовища. Комізм є в більшості ситуацій і критика виникає в порівнянні між різними рівнями цивілізацій та культурного розвитку.

Сміх дзеркальних героїв. У «Подорожі...» цей тип сміху виникає на початку повісті. І героями є лінивий тираноборець Перейра та член степового райвиконкому Перерва. Насамперед, схожими є імена та прізвища – Дон Хосе та Данько, Перейра та Перерва. Цікаво, що один нібито продовжує життя іншого, і саме на полюванні, коли Перейра отримав тепловий удар, «він давно увійшов у степ, а тепер степ увійшов у нього» [5;23] – і перетворився на Перерву, який з тієї ж хвилини продовжив за нього полювання. Навіть обране автором прізвище героя – Перерва ще раз нагадує про перерваність ситуації і зміну першого героя. Далі події розгортаються так: Перерва вистрілив у зайця в заборонений для полювання період. Смішними в цій ситуації виглядають і Перейра, і Перерва – один поїхав з Іспанії до України з метою пополювати в розпочинається період, а другий, який тут жив і був при владі, сам почав полювання, завершенням якого стала вимушена втеча.

Далі розпочинається погоня куркулів Щовба, Довба, Ковба та Стовба (так само дзеркальні герої) за Перервою, яка завершується смертю Перейри – Перерви. Цікаво зазначити, що лінивий тираноборець своїм останнім подвигом вважав те, що він забив зайця. Інакше кажучи, замість того, щоб убити ворога революції, Перерва убиває зайця, а розправу над ним чинять вороги революції – куркулі.

У творі Алєко «Бай Ганьо» також присутні дзеркальні герої. І безумовно, тому що Бай Ганьо не був би справжнім, аби не створював коло себе

«байганьовців», якби не залишав після себе на проростання насіння «байганьовщини», як тільки знаходив благодатний ґрунт, де «чисті почуття» вже «під тиском жорсткого шару».

«І тепер, коли Бай Ганьо їм розкрив свої плани... Гочоолу і Дочоолу відчули, як щось ожило в їх темних серцях, вони знали, що є щось незаконне в цій справі, але заважав жорсткий шар, який притискав їх чисті почуття, а Бай Ганьо додає ще один шар, душачи їх. І робить це він красномовно і з пристрасстю. З пристрасстю розповідає про матеріальну вигоду... А більш переконливі аргументи непотрібні для Гочоолу і Дочоолу» [1;209] – ця цитата показує нам найточніше те, що хотів би висловити Алеко Константинов. Тепер ми знаємо, що в його творі є персонажі, які своїми моральними якостями дуже схожі на Бай Ганьо. Потрібно додати, що вони дещо відрізняються від головного героя. Вони також виявляють інтерес тільки до матеріального в житті.

Взагалі, можна сказати, що проблеми, досить яскраво висвітлені за допомогою типів комічного, у творах письменників дуже схожі. Різниця лише у способі вираження їх критичного ставлення до дійсності. Наприклад, у «Подорожі...» Майка Йогансена є дуже багато різних героїв, в яких уособлені риси національної ментальності, у Алеко Константинова ж образ головного героя є досить узагальнюючим, інші ж герої лише доповнюють його.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Об искусстве поэзии. – М., 1986р. С. 11-27.
2. Бахтин М. Искусство слова и народная смеховая культура // Литературно-критические исследования – М.,1973 – С. 28-46.
3. Білецький Ф. Українська сатира кінця XIX - поч. XX ст. Дніпропетровськ 1973 – С. 54-74.
4. Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести в Слободжанську Швейцарію. Х. 1980 р. 154 с.
5. Константинов А. Бай Ганьо – Велико Търново, 1999 – 224 с.